

Լարիսա ԵԳԱՆՅԱՆ

ԾԻՍԱԿԱՆ ԻՐԵՐԸ ԲԵՆԻԱՍԻՆԻ ԱՆՏԻԿ ԹԱՂՈՒՄՆԵՐՈՒՄ

Թաղման ծեսը եամբնդեանուր ձևով կաթաղ է բնորոշվել որպես եասարակությամբ մեռած անդամի քաղման նախապատրաստման և ընդանված կանոնների եամաձայն քաղման իրականացման եամայիք գործողություն: Ամեն մի եասարակություն քաղման ծեսն իրականացնում է ավստրալար ընդունված և կանոնակարգված արարողությունների որոշակի եաջողակեանությունը՝ ևլնելով եանգույայի սոցիարական, արարիքային, սեռային և այլ եականիշներին: Եվ քանի որ քաղման ծեսն իրականացվում է եասարակության որոշ անդամների և ոչ թե ողջ եասարակության կարմին, ենթարդվում է նաև ծեսն իրականացնող խմբի որոշակի վերաբերմունք եանգույայի նկամամբ: Եվ ըստ այդմ էլ քաղման ծեսն իրենինց նեթկայացնում է նաև մարդկանց որոշակի խմբի կարմինց եանգույայի նկամամբ ունեցած վերաբերմունքի և գնեատանքի դրսևորում՝ արտաեայտված որոշակի գործողությունների շարքով:

Թաղման ծեսը քարղ երևույթ է, և այստեղ իր արտացոլումն է գտնում մարդկային կեանգալարությունն իր բուզմարմույթ և բուզմատեսակ կաղմերով: Եվ ինչպես ցանկացած պատմական երևույթ, քաղման կոնկրետ ծեսն իրենինց ներկայացնում է քարղ, շարժում համակարգ, որաեղ առանձին եատկանիշներ գտնվում են որոշակի եարաբերությունների մեջ: Թաղման ծեսի գանսուզան արարուլարագեթի նյութակոնացված մնացորդները, ինչպես նաև ուղեկցող նյութերի ծիսական բովանդակության վերլուծությունը ենարավարություն են տալիս ծիսալրսն մի քանի առանձնեատուկ դրսևորումներ դիտարկել:

Բեմիամինի անաիկ քաղումների ուղեկցող նյութերի եես գանվել են ճանեթ, կաուրիններ և բոժոժներ, ինչպես նաև երկրաչափական ասաթեր ձևեր (եռանկյուն, ձվածիք, ուղղանկյան, խորանարդ և այլն) ունեցող քարե իրեր: Գաաժոների մեծ մասը չունի կիրառական նշանակություն և դամբարանում եայտնվել է գաա ծիսական դերով: Իսկ արդյոք քաղմանն ուղեկցող, որոշակի կիրառական նշանակություն ունեցող մյուս իրերի (եմայիղներ, եայելի), վնամված կամ թերի լինելը ևս ծիսակարգի արդյունք է: Գացե ծիսական որոշակի բովանդակություն ունեն նաև դամբարանի ծածկասալերի և կաղասալերի քարերի մեջ, ինչպես նաև կմախքի որոշակի մասերում գտնված կավանոթների բեկորները:

Երկրաչափական խորհրդանիշերն ընկած են ծիսականացված առարկաների և ծիսական աարածքի կաաացման եիմբամ: Որպես նշանների իմաստարա(արյուն, դրանք կերպ են սանամ են լիցարանական եամակարգում: Քննարկվող նյութերի մեջ առավել օգուագործված երկրաչափական ձևերն են եռանկյունին, ուղղանկյունը, շրջանը, ձվածիքը և խորանարդը: Կիրառական որոշակի նշանակություն ունեցող իրերի քննության ժամանակ երկրաչափական ձևը մղվում է երկրարղ պյան: Կան երկրաչափական ձև ունեցող իրեր, որոնք կիրառական նշանակություն չանեն և այս դեպքում առաջնային դառնում է եենց ձևը:

Թխլ 121 դամբարանինց գտնվել է սև քարինց մի իր, որը ողորկ մակերեսով եռանիսու քարգ է (աուխասակ I, նկ. 2): Ինքն ողորկ ու փայլեցված մակերեսը ոչ միայն քարի աեսակով է պայմանավորված, այլ եավանարար նաև՝ երկարասև օգտագործմամբ: Նույն քարինց մեկ այլ իր, որը նույնպես եռանկյուն նիսաեր ունի, և կարող է դիտվել նաև սրասձև, գտնվել է թիվ 54 դամբարանինց (տախասակ I, նկ. 3): Գաաժոների ծիսական բովանդակության մեկնությանը օգնում են նաև Բեմիամինի բնակավայրի բազմագործառնական բնույթի մի շինության պեղումներից¹ եայտնարերված մեկ ասանյակ եռանկյունաձև ձիթանրագները:

¹ Հ. Խ ա ղ ա տ ը յ ա ն, Դրասխանակերտի մ.թ.ա. 1-ին դարի մոնումենտալ կառույցի գործառության մասին, ՇՊՄԺ եանրապետական 2-րդ գիտաժողովի գեկուցումների թեգիսներ, Գյումրի, 1996, էջ19:

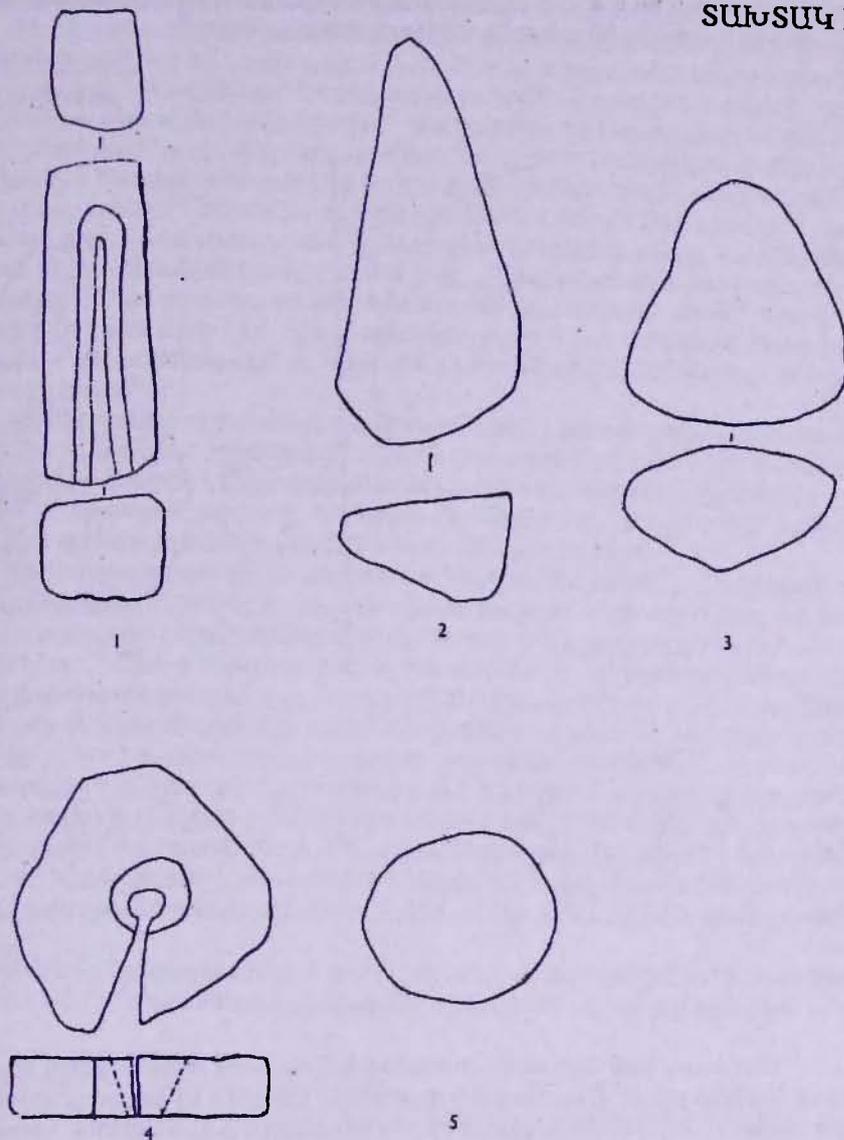
Շտանկյունին բազմազան դրակորումներ ունի՝ ըստ ասարբեր ժողովուրդների դիցաբանական ընկալումների: Այն խորհրդանշում է՝ մայր-հայր-երեխա,² մարմին-խելք-հոգի:³ Շտանկյունին նաև պաղարերության խորհրդանշն է:⁴ Հայտնի է, որ եռանկյունին Անանիտ դիցաեռու խորհրդանշն էր, և եռանկյունի էին սրբազան երինջների ճակատի սպիտակ սեպածև նշանները, որոնք «դիցուեռու ջահն էին՝ յաղրանած երինջի ճակատին»:⁵ Հայոց մայր դիցուեռու Անանիտի մեկյանի սրբազան ցերին էիջեցնող, ճակատի սեպածև նշանով ցլի պտուկերով զուռնազարդ կարաս է եայտնի Դվինից:⁶ Շտանկյունածև ձիթաճրագները, եռարավոր է, նույնպես խորհրդանշում են Անանիտին: Շտանկյունու, որպես իզական խորհրդանշնի վկայաթյան եռաաթթիք սր ավանդույթ է պատկանվել բանագիտական նրոթում: Աշոցքի Դազունչի գյուղում եարսնացու արջիկներին բնորոշելու առաջին եարցադրումն է «իմալ է եռանկյունու վիճակն»:⁷ Շտանկյունին սիրական երկրաչափական ձև է եռակապես բնտանիքի և սիրու կասյերի մարացման ուղղված եմայական գործույթյուններում: Շոածալ են թուլթուգրի թղթերը, որոնք ի տարրերոթյուն գլտնածև փարաթվածների, գորոթյան ուժը պտեպսունում էին միայն որոշակի գեպում և որոշակի ժտմանակ:⁸ Թիվ 54 և 121 դամբարաններից գտնված իրերը սարբեր կոդներից դիտելիս կարելի է բնկալել և՛ որպես իզական, և՛ որպես արական իարելյանիշ: Հեռաարար, պիտի կսրծել՝ թաղման ծեաում իրը ծիսական այս բովանդակության կրողն է և բնտանիքի խորհրդանիշ:

Երկրաչափական սիմվոլների երկրաչափական կողը, կասված իրական օրյեկանելի եզակիության և իդեալականացման եեա, եարմար միջոց է մասնափարապես ունիվերսալ սլեսմաներ կազմելու եամար, որոնք շեշտում և բնդգծում են ասարբեր ոլորտների միասնությունը, ինչպես շրջանի և քառակուսու միասնությունը: Երկրաչափական իարերդանիշերը նկարագրում են սիեզերքի կառուցվածքը նրա և եպիգոնական, և ուղղսեայաց ասպեկտներում:⁹ Բեմիամիմի թիվ 184 դամբարանից գանվել է կրաքարից մի իր (սախտակ I, նկ. 4), որը կրոացփսծ անկյուններով քառակուսի է՝ կենարոնում միջանցիկ անցքալ: Քառակուսին ասթածության սանմանագատման նախնական ձևերից մեկն է, նաև աան, կառույցի եիմնական ձևերից մեկը:

Քառակուսին և շրջանը միավորող իրը կարող է խորհրդանշել նաև տղամարդ (քառակուսի) և կին (շրջան) սկիզբ՝ միավորելալ արական և իզական սկիդրները: Հեռերոգեն ծագմամբ և նշանակությամբ դիցաբանական խորհրդանիշերի անեռաարածված ձևերից մեկը շրջանն է, որը որպես մարմին կազմված է ուղիղ կորից՝ առանց սկզբի և առանց վերջի և ցանկացած կեռից ուղղված է դեպի անտես կենարոն: Շրջանը եանդես է գալիս որպես գնդի ունիվերսալ պրոյեկցիա և դիցաբանական ավանդույթներում բնրունվում է որպես իդեալական մարմին: Ել պաաանական չէ. որ գունդը դիավում էր անսանմանի և սանմանափակման միասնություն, և ասալածների կելպարներն բնդումվում էին գնալի ձևով:¹⁰ Երկրաչափական որոշակի ձև ունեցող մեկ այլ իր գանվել է թիվ 124 դամբարանից (սախտակ I, նկ. 1): Այն չեշաքարից է, քառակող՝ նիստերի վրա երկայնակի ակոսներով և, որպես երկրաչափական մարմին, քառակուսեդան է՝ մեկընդմեջ լայնացող և նեդացող նիսաերով: Ինչպիսին է այս քարերի ծիսական դերը, դժվար է ասել, սակայն ակներև է, որ նպատակամղված են ինչ-որ գաղափարի և եավանարար պատկանակի դեր են կասարել:

² J. Danlelou, *Les symboles chretiens primitifs*. Paris 1961. page 38-46.
³ M. Granel, *La pensee chinals*. Paris 1934. page 17-24.
⁴ Н. В. Иногорова, *Символика алтарной композиции средневековой Японии*. в кн. *Искусство Востока и античности*. М., 1977, стр. 111.
⁵ Պ յ ն տ տ թ թ թ թ թ, *Եր.*, 1959, էջ 548:
⁶ Գ. Զ ը չ ա թ յ ա ն, *Դվինը անակի ժամանակաշրջանում*, *Եր.*, 1991թ. էջ. 42:
⁷ Ղ Ա Ն, *իմ գրառումներից*, Աշոցք:
⁸ Ստ. Լ ի ս ի գ յ ա ն, *Չանգեզուրի հայերը*, *Եր.*, 1969, էջ 62:
⁹ *Мифы народов мира*. т.1. М., 1991, стр.272.
¹⁰ *Мифы народов мира*. т.2. М., 1992, стр. 19.

ՏԱԽՏԱԿ I

Բենիամինի գտածոների մեջ կա նաև քարից ձու (աախաակ I, նկ. 5), որը, որպես երկրաչափական մարմին, ձվածիր է: Չուն գտնվել է սալարկղում և դրված է եղել մնջեցյալի ոտքերի աակ: Հայտնի է, որ անտիկ աշխարհում ձուն ուներ մաքրագործող գործառնություն և օգտագործվում էր թաղման ծիսակարգի ետև կապված գոհարնությունների ժամանակ:¹¹ Այն ամեն ինչի սկիզբ էր, ծառայում էր մաքրագործող գոհարնության եամար, և ձուն չէին ուտում:¹² Հունաստանում այն կոսպված էր թաղման

¹¹ Մ. Խ ա շ ա տ ը յ ա ն, *Արտաշատ II*, Եր., 1981, էջ, 57

¹² *Е. К а с т а н а я н*, *Грунтовые некрополи воспорских городов V-IV в. в. до н. э. и местные их особенности*. МИА 1959, том. 69. стр. 268.

Եռանկյունին բազմազան դրսևորումներ ունի՝ ըստ ասարբեր ժողովուրդների դիցաբանական ընկալումների: Այն խորերդանշում է՝ մայր-եայր-երեխա,² մարմին-խելք-եզգի:³ Եռանկյունին նաև պտղաբերության խորերդանիշ է:՝ Հայանի է, որ եռանկյունին Անանիտ դիցուհու իարերդանիշն էր, և եռանկյունի էին սրբազան երինջների ճակատի սպիտակ սեպուձև նշանները, որոնք «դիցուհու ջահն էին՝ խարանած երինջի ճակատին»:⁴ Հայոց մայր դիցուհի Անանիտի մեկյանի սրբազան ցլերին եիշեցնող, ճակատի սեպուձև նշանով ցլի պսակերով զուսագարդ կարաս է եայանի Դվինից:⁵ Եռանկյունուձև ձիթաճրագները, ենարավոր է, նույնպես խորերդանշում են Անանիտին: Եռանկյունու, որպես իգական իուրերդանիշի վկայություն եեաաքրքիր մի ավանդույթ է պահպանվել բանագիտական նյութում: Աշոցքի Ղազանչի գյուղում եարսնացու աղջիկներին բնորոշելու առաջին եարցադրումն է. «Իմալ է եռանկյունու վիճակն»:⁶ Եռանկյունին աիբական երկրաչափական ձև է եաակապես ընաանիքի և աիբո կապերի ամրացմանն ուղղված հմայական գործույթություններում: Եռածուլ են քուրթուրքի քղթերը, որոնք ի տարբերություն գլխնաձև փաթաթվածների, գորթության ուժը պահպանում էին միայն որոշակի դեպքում և որոշակի ժամանակ:⁷ Թիվ 54 և 121 դամբարաններից գտնված իրերը ասարբեր կաղմերից դիանելիս կարելի է ընկալել և՛ որպես իգական, և՛ որպես արական իարերդանիշ: Հեռևարար, աիտի կարծել՝ քաղման ծեսում իրը ծխական այս բովանդակության կրաղն է և ընաանիքի խորերդանիշ:

Երկրաչափական պիմվտների երկրաչափական կողը, կուպված իրական օրյեկտների եզակիության և իղեալակնացման եեա, եարմար միջոց է մասնավորապես ունիվերսալ պիեմաներ կազմելու եամար, որոնք շեշտում և բնդգծում են ասարբեր ուրաների միասնությունը, ինչպես շրջանի և քառակուսու միասնությունը: Երկրաչափական խորերդանիշերը նկարագրում են աիեզերքի կառուցվածքը նրա և եորիզոնական, և ուղղութեայաց ասպեկաներում:⁸ Բեհիամիինի քիվ 184 դամբարանից գանվել է կրաքարից մի իր (աախասակ I, նկ. 4), որը կրաքարված անկյուններով քառակուսի է՝ կենտրոնում միջանցիկ անցքով: Քսասակուսին ուարածության սահմանագատման նախնական ձևերից մեկն է, նաև աան, կաաույցի եիմնական ձևերից մեկը:

Քառակուսին և շքանը միավորող իրը կարող է խորերդանշել նաև աղամարդ (քառակուսի) և կին (շքան) սկիզբ՝ միավորելով արական և իգական սկիզբները: Հեաերոգեն ծագմամբ և նշանակությամբ պիցարոմական խորերդանիշերի ամենաաարածված ձևերից մեկը շքանն է, որը որպես մարմին կազմված է ուղիղ կորից՝ առանց սկզբի և առանց վերջի և ցանկացած կեաից ուղղված է դեպի աանես կենարոն: Շքանը եանդես է գալիս որպես գնդի ունիվերսալ պրոյեկցիա և դիցաբանական ավանդույթներում ընդունվում է որպես իղեալակնաց մարմին: Եվ պաաանական չէ. որ գուուղը դիտվում էր անսահմանի և սահմանափակման միասնություն, և աստվածների կերպարներն ընդունվում էին գնդի ձևով:⁹ Երկրաչափական որոշակի ձև ունեցող մեկ այլ իր գանվել է քիվ 124 դամբարանից (աախասակ I, նկ. 1): Այն չեչաքարից է, քառակող՝ նիսաների վրա երկայնակի ակոսներով և, որպես եթկթաչափական մարմին, քառակող սևղան է՝ մեկընդմեջ լայնացող և նեղացող նիսաներով: Ինչայիսին է այս քարերի ծիսական դերը, դժվար է ասել, սակայն ակնեռն է, որ նպատուկամղված են ինչ-որ գաղափարի և եավանարար պահպանակի դեր են կաաարել:

² J. Daniellou, *Les symboles chretiens primitifs*. Paris 1961. page 38-46.

³ M. Granet, *La pensee chinalis*. Paris 1934. page 17-24.

⁴ Н. В. Ягоградова, *Символика алтарной композиции средневековой Японии. в кн. Искусство Востока и античности*. М., 1977, стр. 111.

⁵ Պ լ ի ա շ ր ք ու, Եր., 1959, էջ 548:

⁶ Գ. Զ ի ա շ ր յ ա ն, Դվինը անաիկ ժամանակաշրջանում, Եր., 1991թ. էջ. 42:

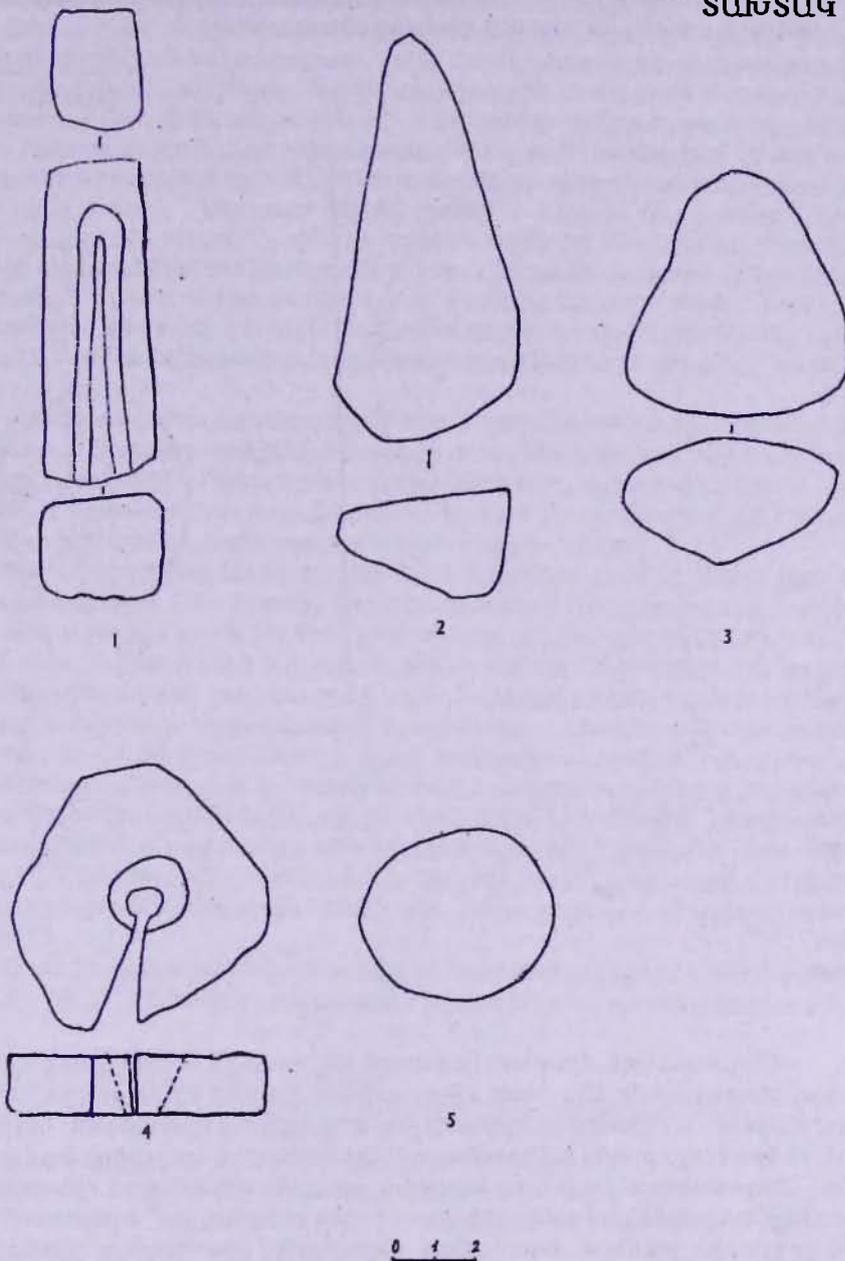
⁷ ԴԱՆ, իմ գրառումներից, Աշոցք:

⁸ Սա. Լ ի ա ի ց յ ա ն, Չանգեզուրի եայերը, Եր., 1969, էջ 62:

⁹ Мифы народов мира .т.1. М., 1991, стр.272.

¹⁰ Мифы народов мира. т.2. М., 1992, стр. 19.

ՏԱԽՏԱԿ I

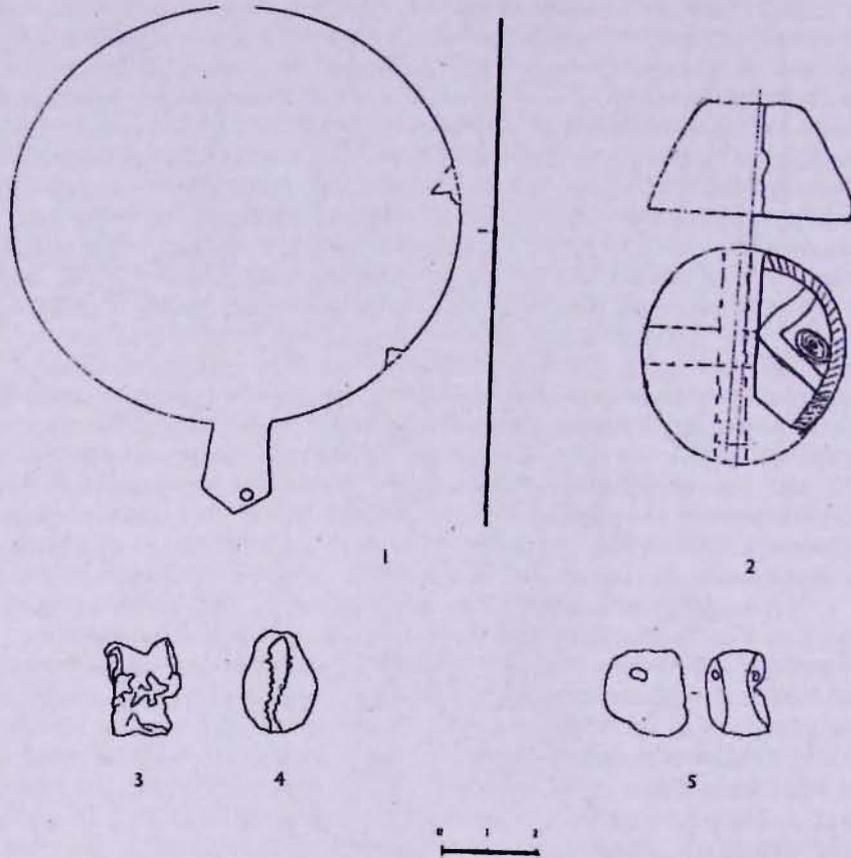
Բենիամինի գտածոների մեջ կա նաև քարից ձու (ախաակ I, նկ. 5), որը, որպես երկրաչափական մարմին, ձվածիր է: Չուն գտնվել է սալարկղում և դրված է եղել ննջեցյալի ուքերի ասկ: Հայանի է, որ անախի աշխարհում ձուն ունի մաքրագործող գործառության և օգաագործվում էր քաղման ձիսակարգի հետ կապված զոեարերությունների ժամանակ:¹¹ Այն ամեն ինչի սկիզբ էր, ծառայում էր մաքրագործող զոեարերության համար, և ձուն չէին ուսում:¹² Հունասաանում այն կապված էր քաղմուն

¹¹ Ժ. Խ ա շ ա տ ը յ ա ն, Արաշա II, Եր., 1981, էջ. 57

¹² Е. К а с т а в а и я, Грунтовые некрополи воспорских городов V-IV в. в. до н. э. в местные их осовенность. МИА 1959, пом. 69. стр. 268.

արարողակարգի հետ,¹³ գալլերի մոտ նույնպես: Մեն-ժերմենի հնագիտական քանդարանում պահվում են մ.թ. 1-2-րդ դարերով փափուկ քարից ձվեր, որոնք ունեն եավ ձվի չափեր և գանվել են աարրեր դամբարանադաշտերից¹⁴:

ՏԱԽՏԱԿ II

Ազգագրական նյութերը փաստում են, որ ձվին հասկացվում էր չարքերին վանող հատկություն: Այս ծեսը 19-րդ դարում հայտնի էր սզգագրական աարրեր շրջաններում¹⁵ և նպատակամղված էր չար հալացքը ձվի վրա գցելուն: Նույն պահեստանական նշանակաթյանն ուներ անաամների ճակատին ձախելը: Չուն կարևորվում է նաև հարսանեկսն ծեսի հետ կապված արարարություններում. փեսային ձվածեղ կերցնելը, հարսանեկսն սինիների վրա ձվածեղ դնելը և այլն:¹⁶ Երեխաներին կոխու կիվտնդությունից բուժելու նպատակով գերեզմանի վրա ոտքերը լվանալուց հետա այնանեղ ձու և մեխ էին քաղում,¹⁷ որն ունշաշա նույն պահեստանական իմաստն ունի: Շիրակում նորածին երեխային լողացնելիս այժմ էլ ձու են զցում աաշաի մեջ: Թաղման ծիսակարգում քեև հազվադեպ, բայց այժմ էլ հանդիպում է հանգուցայի ոտքերի աակ քարն ձա դնելու սախրույթը, որն ըստ հավատալիքի, դսնդաղեցնում է դիակի քայքայ-

¹³ P. Nilsson, *Das Eim Tolenkult der Alten Archv fur Religions Wissenschaft: Leipzig, 1908, page, 530-540.*

¹⁴ Մեն ժերմենի (Ֆրանսիա) հնագիտական քանդարան, քիվ 28002, 25476, 65100, 65160, 65476:

¹⁵ Սա. Լիսիցյան, *նշվ. աշխ., էջ, 809:*

¹⁶ Նույն տեղում, էջ, 810:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 50:

ման ընթացքը:¹⁸ Այնեայա է ծեսի վերապրուկային ընույթը, ուր անկոնի նորոշյա երանգավայրամից, առկա է ձվին վերագրվող սրահայտնակի իմասար:

Թիվ 2, 118 և 196 դամբարաններում գտնվել է մեկուկան վեզ (ճան): Գտնված բոլոր ճաները անմշակ են (առիաակ I, նկ.3): Ըստ կիրառության, վեզերը բաժանվում են խաղավեզերի և հմայիլների: Առաջինների շարքին են դասվում անմշակ վեզերը, իսկ երկրորդին՝ միջանցիկ անցքովները:¹⁹ Կա կարծիք, թե վեզերը դամբարաններում են դրվել խորհրդանշելով գոեաթերված կենդանիներին:²⁰ Ճաները կամ վեզերը որպես խաղաղիքներ և հմայիլներ հայանի են Հայաստանի բրոնզիդարյան եռաշարձաններից՝ Լոբաա (վաղ բրոնզ),²¹ Մեծամոր (միջին բրոնզ)²² և Լճաշեն (ուշ բրոնզ):²³ Ճաներ հայտնի են նաև Հայաստանի անաիկ եռաշարձաններից: Գտնվել են Գառնիից:²⁴ Մշակված վեզեր գտնվել են Արաաշաաի մ. ք.ա. 1-ին դարի դամբարաններից, ինչպես նաև շերտից:²⁵ Արաաշաաից գտնվել է նաև բրոնզից ձուլածո ճան:²⁶ Ճանի ձևով պարաատված կավանոթ է գտնվել Պանաիկապելից մ.ք.ա.4-րդ դար: Անոթի շուրթը կտրված է,²⁷ եավանաբար այն օգտագործվել է ծիսական հեղման համար, ապա՝ ըստ ծիսակարգի կտրվել:

Հերոդոտաի վկայությամբ, երբ Մանեսի որդի Աայունի օրոք Լյուդիայում սով էր, վրկություն միջոցներ որոնելով, հնարեցին գառ և վեզ խաղալը:²⁸ Հավանաբար հեաադայում վեզը կապվել է վերապրելու գաղաիարի հեա, և պատմական հենքի վրա էլ առաջացել է ծիսական իմասար: Եվ պատեական չէ. որ վեզ-հմայիլը եանական աշխարհում եամարվել է եաջալաթյուն և երջանկաթյուն թերու:²⁹

Այս ենթադրությունները հուշամ են հայերենամ վնտրել ճանի կամ վեզի նախնական իմատոր: Ծնունդ բառը հայերենամ ծագում է ճան արմաաից, gen ենդել-րուպրկսն արմաաից է ծագել հայերեն ընիկ ծին բառը: Այս արմաաը նույնն է ճանաչել արմաաի հեա: ³⁰ Ծին-ը ընիկ հայ բառ է gen արմաաից, սանսկրիաերեն jan (ծնիլ), աարբեր լեզաներամ gne, gno, gen, gon և այլն: Հայերենը ծագում է gen ձևից: Այս արմատը նույնն է ճանաչել արմաաի հեա:³¹ Նույն ճանաչել իմասան անի ծան արմաաը, որ ընիկ հայ բառ է ենախոսական gn տղալ արմաաից (կազմված է ծան արմաաից ածանցականալ): Ծանաչել-ի նախնական ձևն է ծանացել: Նախաձայն ծ-ն ազդվելով ձ ձայնից, վերածվել է շչոդ ձ-ի:³² Այսինքն, ճան-ը նույն ծան-ն է ծ-ն ձայնավոխու-թյամբ՝ կազմված ծան արմաաից ձ ածանցականով, որի ազդեցությամբ հեառ ձ ձայնը դարձել է ճ:³³ Ծին- ճանաչել, ծան-ճանաչել: Այսինքն, ճան-ը նշանական է ծնվել, ծնել: Հեաևաբար թաղման ծիսակարգում ճանն ունի ծնվել իմասար և վերածնաթյան խոր-երդանիշ է:

Սի բանի դամբարաններում գտնվել են կաարիներ (թիվ 183 և 100) և բոժոժներ (թիվ 40, 43, 105):³⁴ Բոժոժները սովորական խխունջներ են, որ աարածված են նաև

¹⁸ ԳԱՆ, իմ գրառումներից, Աշոցք, գ. Թորոս:

¹⁹ Ն. Ենգիբարյան, Հին Հայաստանի վեզ-հմայիլները և վեզ-խաղաղիքները, ԼՀԳ, 3, 1991, էջ 170:

²⁰ Т. Х а ч а т р я н, Древняя культура Ширака. Ер., 1975, стр. 144.

²¹ Վ. Ավետյան, Լճաշենի 1984-85թթ. պեղումները ԼՀԳ, 1986, էջ 92:

²² Է. Խանգադյան, Կ. Մկրտչյան, Է. Պարսամյան, Մեծամոր, Եր., 1973, էջ 21, 66:

²³ Վ. Ավետյան, նշվ. աշխ., էջ 91:

²⁴ Ж. Х а ч а т р я н, Гярян. Ер., 1976, стр. 9.

²⁵ Ժ. Խաչատրյան, նշվ. աշխ. էջ 58:

²⁶ Б. А р а к е л я н, Арташат I, Ер., 1982, стр. 34.

²⁷ Б. П е т е р с, Косторезное дело в античных государствах Северного Причерноморья М., 1986, стр. 81.

²⁸ Հերոդոտոս, Եր., Գիրք I, 94:

²⁹ Б. П е т е р с, նույն աեղում:

³⁰ Հ Աճառյան, Հայերեն արմաաական բառարան, Ե. I, Եր., 1971, էջ 443:

³¹ Նույն աեղում, էջ 457:

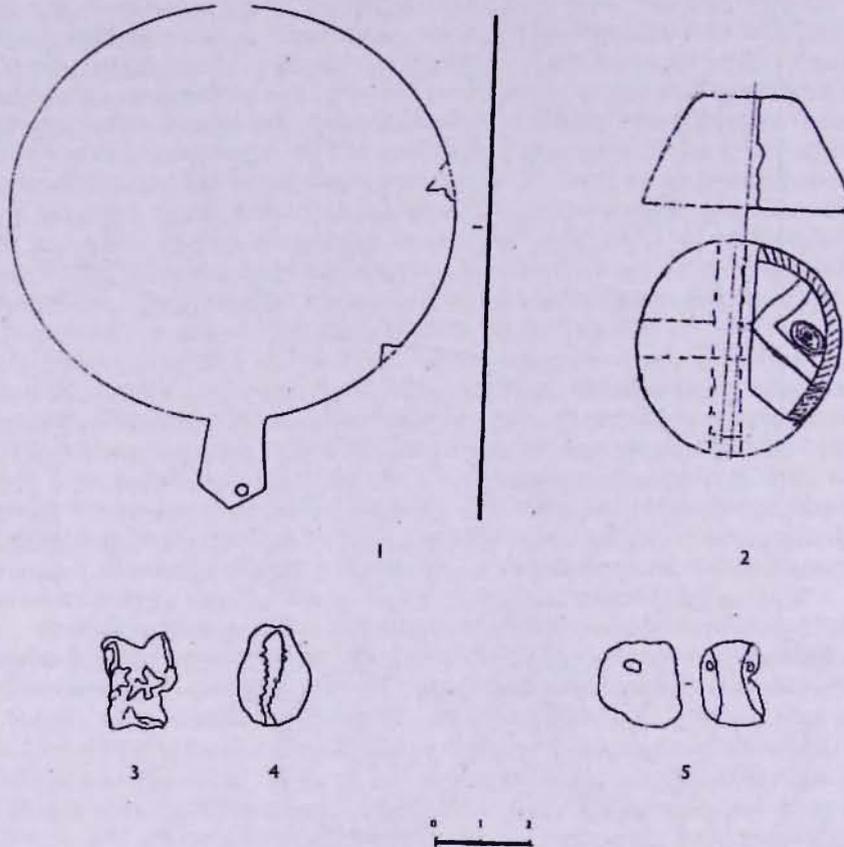
³² Նույն աեղում, էջ 182:

³³ Նույն աեղում, էջ 443:

³⁴ Լ. Երանյան, Ծունը և ձին անաիկ Բենիամինի թաղման ծեսում, ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի Գիտական աշխատություններ, Ե. I, Գյումրի, 1998, էջ 53:

արարողությունների հետ, ¹³ գալիերի մոտ նույնպես: Մեն-ժերմենի հնագիտական քանդակարանում պահպանվում են մ.թ. 1-2-րդ դարերով փագուվալ քարից ձվեր, որոնք ունեն հավի ձվի չափեր և զանվել են աարրեր դամբարանադաշտերից¹⁴:

ՏԱԽՏԱԿ II

Ազգագրական նյութերը վրաստում են, որ ձվին եսակացվում էր չափերին վանող եատություն: Այս ծեսը 19-րդ դարում հայտնի էր ազգագրական աարրեր շրջաններում¹⁵ և նպատականդված էր չար եայացքը ձվի վրա գցելուն: Նույն պտեպունական նշանակությունն ունեք անասունների ճակատին ձու խփելը: Ձուն կարևորվում է նաև հարսանեկուն ծեսի ետա կապված արարություններում. վեասային ձվածեղ կերցները, հարսանեկուն սինիների վրա ձվածեղ դնելը և այլն:¹⁶ Երեխաներին կոխու եի-վանդությունից բուժելու (արտուրոլ) գերեզմանի վրա ոսքերը լվանարուց եեառ այնտեղ ձու և մեխու էին քաղում,¹⁷ որն անշուշտ նույն պտեպունական իմաստն ունի: Օիրակում նորածին երեխային լողացնելիս այժմ էլ ձու են զցում աաշաի մեջ: Թաղման օիսակարգում քեև եազվադեպ, բայց այժմ էլ եանլիպում է եանգոցյալի ոսքերի աակ քարն ձու դնելու սովորայթը, որն ըսա եավաստալիքի, դանդադեցնում է պիակի քայքայ-

¹³ P. Nilsson, *Das Eilm Totenkult der Alten Archv fur Religions Wissenschaft: Leipzig, 1908, page, 530-540.*

¹⁴ Մեն ժերմենի (Ֆրանսիա) հնագիտական քանդարան, քիվ 28002, 25476, 65100, 65160, 65476:

¹⁵ Ստ. Լիսիցյան, *նշվ. աշխ., էջ, 809:*

¹⁶ Նույն տեղում, էջ, 810:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 50:

ման ընթացքը:¹⁸ Այնհայտ է ծեսի վերստրուկային բնույթը, ար անկախ նորոքյա երանգավորումից, առկա է ձվին վերագրվող պոստպարնակի իմասար:

Թիվ 2, 118 և 196 դամբարաններում գտնվել է մեկուկուս վեզ (ճան): Գանված քողոր ճաները անմշակ են (աախասակ I, նկ.3): Ըստ կիրառության, վեզերը բաժանվում են խաղավեզերի և հմայիլների: Առաջինների շարքին են դասվում անմշակ վեզերը, իսկ երկրորդին՝ միջանցիկ անցքավները:¹⁹ Կա կարծիք, թի վեզերը դամբարաններում են դրվել՝ իարերդանշելով գոհաբերված կենդանիներին:²⁰ Ճաները կամ վեզերը որպես խաղայիքներ և հմայիլներ հայանի են Հայաստանի քրոնոլոգիայի հուշարձաններից՝ Լորուա (վաղ քրոնոգ),²¹ Մեծամոր (միջին քրոնոգ)²² և Լճաշեն (աշ քրոնոգ):²³ Ճաներ հայանի են նաև Հայաստանի անտիկ հուշարձաններից: Գանվել են Գառնիից:²⁴ Մշակված վեզեր գտնվել են Արաաշասի մ. ք.ա. 1-ին դարի դամբարաններից, ինչպես նաև շերաից:²⁵ Արաաշասից գտնվել է նաև քրոնոգի ծուլածու ճան:²⁶ Ճանի ձևավորումը պատրաստված կապանոթ է գտնվել Պանախկուսայեյից մ.ք.ա. 4-րդ դար: Անոթի շուրջը կտրված է,²⁷ հավանաբար այն օգտագործվել է ծիսական հեղման համար, ապա՝ քսա ծիսակարգի կատրվել:

Հերոդոտասի վկայությամբ, հրք Մանեսի որպի Ասյունի օրոք Լյուդիայում սով էր, վրկաւթյան միջոցներ որոնելով, հմարեցին գաա և վեզ խաղալը:²⁸ Հավսմաբար հետագայում վեզը կապվել է վերապրելու գաղափարի հետ, և պատմական հենքի վրա էլ առաջացել է ռիսական իմասար: Եվ սրտահական չէ. որ վեզ-հմայիլը հունական աշխարհում համարվել է հաջալություն և երջանկություն թերոդ:²⁹

Այս ենթադրությունները հուշում են հայերենում վնարել ճանի կամ վեզի նախնական իմասար: *Ծնունդ* բառը եայերենում ծագում է *ճան* արմաաից, չեն հնդեվ-ընդակալն արմաաից է ծագել հայերեն բնիկ *ծին* բառը: Այս արմաաը նույնն է *ճանաչել* արմաաի հետ: ³⁰ *Ծին*-ը բնիկ հայ բառ է չեն արմաաից, սանսկրիտերեն *jan* (ծնիլ), աարբեր լեզաներում *gne*, *gno*, *gen*, *gon* և այլն: Հայերենը ծագում է *gen* ձևից: Այս արմաաը նույնն է *ճանաչել* արմաաի հետ:³¹ Նույն *ճանաչել* իմաստն տնի *ճան* արմաաը, որ բնիկ հայ բառ է հնախասական *gn* սղյալ արմաաից (կազմված է *ճան* արմաաից ածանցակալնով): *ճանաչել*-ի նախնական ձևն է *ճանացել*: Նախաձայն ծ-ն ազդիվելով ձ ձայնից, վերածվել է շղղ ձ-ի:³² Այսինքն, *ճան* - ը նույն *ճան* - ն է ծ- ճ ձայնավորությունը՝ կազմված *ճան* արմաաից ձ ածանցակալնով, որի ազդեցությամբ հետս ձ ձայնը դարձել է ճ:³³ *Ծին* - *ճանաչել*, *ճան* - *ճանաչել*: Այսինքն, *ճան*-ը նշանակում է *ծնվել*, *ծնել*: Հեաևաբար քաղման ծիսակարգում ճանն անի *ծնվել* իմասար և վերածնության խորհրդանիշ է:

Մի քանի դամբարաններում գտնվել են կաուրիներ (թիվ 183 և 100) և բոժոժներ (թիվ 40, 43, 105):³⁴ Բոժոժները սովորական խխունջներ են, որ աարածված են նաև

¹⁸ ԴԱՆ, իմ. գրառումներից, Աշոցք, գ. Թորոս:

¹⁹ Ն. Ե ն գ ի ր ա ր յ ա ն, Հին Հայաստանի վեզ-հմայիլները և վեզ-խաղալիքները, ԼՀԳ, 3, 1991, էջ 170:

²⁰ Т. Х а ч а т р я н, Древняя культура Ширака. Ер., 1975, стр. 144.

²¹ Վ. Ա վ հ տ յ ա ն, Լճաշենի 1984-85թթ. պեղումները ԼՀԳ, 1986, էջ 92:

²² Է. Խ ա ն գ ա դ յ ա ն, Կ. Մ կ ր տ չ յ ա ն, Է. Պ ա ր ս ա մ յ ա ն, Մեծամոր, Եր., 1973, էջ 21, 66:

²³ Վ. Ա վ հ տ յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 91:

²⁴ Ж. Х а ч а т р я н, Гарни. Ер., 1976, стр. 9.

²⁵ Ժ. Խ ա շ ա տ ր յ ա ն, նշվ. աշխ. էջ 58:

²⁶ Б. А р а к е л я н, Арташат I, Ер., 1982, стр. 34.

²⁷ Б. П е т е р с, Косторезное дело в античных государствах Северного Причерноморья М., 1986, стр. 81.

²⁸ Հ ե ր ո ղ ո ս ս, Եր., Գիրք I, 94:

²⁹ Б. П е т е р с, նույն տեղում:

³⁰ Հ Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. I, Եր., 1971, էջ 443:

³¹ Նույն տեղում, էջ 457:

³² Նույն տեղում, էջ 182:

³³ Նույն տեղում, էջ 443:

³⁴ Լ. Ե գ ա ն յ ա ն, Ըունը և ձին անտիկ Բենիամինի քաղման ծեսում, ԳԱԱ ԸՀՀ կենարոնի Գիտական աշխատություններ, հ. I, Գյումրի, 1998, էջ 53:

Հայաստանում: Կառուրին (ասիտակ II, 64.4), որ բերվում էր Հնդկական օվկիանոսից և Միջերկրական ծովից, ամառիկ ժամանակաշրջանում լայնարեմ օգաագործվում էր որպես գարդ: Նրան վերագրվում էր հմայական գորություն,³⁵ վերագրվում էր նաև չար աչքից սրահպանելու գորություն³⁶ և օգաագործվում էր բուժական մոգության նպատակով: Մյս իրերի ծիսակտն իմաստի մեկնաբանը եենց բառերի նշանակություն մեջ է: Հայերենում եաճախ նույն իմաստն արատեայություն է ետանիչ բառերով: Լեզվի գարգացման ընթացքում շատ բառեր, նոր իմաստ ստանալով, կորցնում են նախնականի եետ կապը: Ձանգակ և բոժոժ բառերը նախապես նշանակել են *իբրև բժժանք, կախարդանք, հոուքք*:³⁷ Թալման ծիսակարգում գանգակներն ա բոժոժները օգաագործվել են նախնական միացյալ իմաստով, որպես *բժժանք, հոուքք*, և, դրանով էլ պայմանավորված, պահպանակի դեր են կատարել:

Ուղեկցող նյութերի մեջ կան իրեր, որոնք թերի են կամ վնասված: Եվ եավսնաբար միշտ չէ. որ այն կախված է եանդուցյալի սոցիալական վիճակից: Թիվ 183 դամբարանում գանգի վերևում դրված թասը տրամագծով կխված է: Կխված է նույն դամբարանից գանգված պիրիտից իարանարգածև կախիկը, ինչպես նաև ասրսրանցաներից մեկը: Մյս դամբարանը միակն է գանգված իրերի եարսատության ու բազմազանության, և իրերի կատարված լինելը մեր կարծիքով չի կարող սոցիալական վիճակի արատեայություն լինել: Թալմանը կատարվել է կարասի 20սմ լայնությամբ ժասպավենների նավսժև շարվածքի վրա: Այսինքն՝ թացի ուղեկցող իրերից, բեկորալ ին է նաև կարասը: Անկյունագծով կխված է նաև Բենիամինի թիվ 184 դամբարանից գանգված կրաքարե իրը (ասիտակ I, 64.4): Մեկ այլ հմայիլ (ասիտակ II, 64.2), նույնպես կխված (կտարված) գանգվել է թիվ 125 դամբարանից: Մի քանի դամբարանների ծածկատակերի վրա գանգված խեցեղենի թեկորները նույնպես ենթադրամ են ծխակարգի առկայություն:

Բռնգլխուրյան Հայաստանում դիամասնաման եղանակով կատարված որոշ թաղումների նյութեր դամբարանի մեջ դրվել են նախապես կտարելաց եետա:³⁸ Մեծամորի դամբարանները վրա ևս եայանաբերվել են խեցեղենի թեկորներ:⁴⁰ Եզիպատացիները Օսիրիսի եարությանը նպատակում եամար նրա գերեզմանի վրա խեցանոթների թեկորներ էին շարում:⁴¹ Անաիկ ժամանակաշրջանի եուշարժաններամ ևս պահպանվել է եոգեեացի եամար բերված անոթները կտարելու և կրակի մեջ նետելու ծիսակարգը: Ծիսակարգը կատարվել է նաև Բենիամինում: Արատշատում այդ բեկորները որոշ դամբարաններում եասնում են մի քանի եարյուրի:⁴² Թալման ծիսակարգում օգաագործված ամանները կտարելու առկայություն մինչև 60-ական թվականները պահպանվել էր նաև լենինականցիների մոտ: Ըստ առկայության՝ գերեզմանցից ոչինչ առն չէր տարվում և գերեզմանի քարերին խիելով կտարում էին շշերն ու թածակները:⁴³

Կառույա ապակյա եուտոթքի արամագծով կխված մի մասն է պահպանվել (ասիտակ II, 64.2): Իր ձևով այն եատած կոն է: Հարթ, ալելի լայն մակերեսը ողջ շրջագծով եզերված է կապույա և սուխակ ապակեթելի պարանագարդով, որից ներս շրջանը լայն սպիտակ ժապավենով թածանված է չորս դաշտի: Խաչվալ արամագծերի՝ ժապավենով անջատված յուրաքանչյուր դաշտում պահակերված է եղել մեկ աչք, որը ենթադրամ է չորս դաշտերից յուրաքանչյուրի կենարոնում մեկական աչքի ընդելուգված լինելը: Աչքի պահակերն արված է սպիտակ և կապույա շրջանների եամադրամթ,

³⁵ Ж Х а ч а т р я н , Гврия. Ер., 1976, стр. 109.

³⁶ Г. Б о р о з о в а, Некоторые материалы об амулетах-украшениях наследия Средней Азии, в кн. Домусульманские верования и обряды в Средней Азии. М., 1978, стр. 88: Ն Ավագյան, Հայկական տարածք, Եր., 1983, էջ 94; Գ. Միրայելյան, Նոր Բայազետ (Հայ ազգագրություն և քանակախոսություն, հ. 11), Եր., 1980, էջ 142:

³⁷ В. Р т в е л а д з е, Могильник Кушавского времени в Ялавгтуш-Тепе, СА, ном. 2, 1983, стр. 36

³⁸ Հ. Ա ճ ա յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 448:

³⁹ Օ. Խ ն կ ի ս յ ա ն, Դամբարանադաշտեր Միսիանի շրջանում, ԼՀԳ, 1984, 9, էջ 59:

⁴⁰ Է. Խ ա ն գ ա դ յ ա ն, Կ.Մ կ ր տ չ յ ա ն, Է. Պ ա թ ա մ յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 169:

⁴¹ Э. Ц е р е в, Лувный бог. М., 1976, стр. 364.

⁴² Ժ. Խ ս չ ա տ ր յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 47:

⁴³ Կ. Ս ե դ ր Ե յ ա ն, Արեեսապարական ավանդույթները և դրանց արատեայությունները լենինականցիների կենցաղում, Հայ ազգագրություն և քանակախոսություն, հ. 6, Եր., 1974, էջ 249:

կենտրոնում ուռուցիկ, սև քիրով: Հուտաթըը եավանաբար պատրաստվել է վոլից կախելու եամաը, այդ պատճառով էլ դիավող մակերեսն ավելի մեծ է: Միաժամանակ լուծվել է ծավալի և քաշի վտըրացման եարըը: Կոնաձև իրանի վրա պատեպանվել է 7մմ անցքը, որը յսաչվել է կոտրվաժ եատվածի վրա պատեպանված ուղղութայաց արամագժով անցնող նայնաաիսլ անցքի եեա: Ընդելուզված մակերեսը եղրից դեսլի կենտրոն թեքութլուն ունի, և կենտրոնի կատրված եատվածի վրա շոշափվում է վտըր զոզավորաթլուն: Այստեղ ևս եավանաբար անցք է եղել: Իրը կոտրված է եենց սլյս մասից, և մնում է միայն ենթադրաթլուններ անել: Հուտաթըրի մակերեսին աչքերը շրջանուձև շարելը միայն գեղարվեստական լուծման արդյունք չէ, այլ նաև ցանկացած կողմից նայելիս պաակերի նույնաաիսլ ընկալում ապաեաելը: Իսկ պատակերի թովանդակաթլունն ու նսլստակը միասնական եեն: Պաակերին ուղղված չար եայացքը կլսրող է չեզոքանալ՝ դուրս թոչելալ խաչվող անցքերից: Հուտաթըը իր զուզաեեոները չունի Հայասաանում: Պաարաստման տեխնիկայով, ոճական և գեղարվեստական ստանձմաեասկութլուններալ այն սերտորեն աոնչվում է աոաջին դարերում պատրաստված աչքի ուլունքներին, որոնք զալիս եեն աոաջին եազարամյակից և եանդիպում եեն անաիկ աշխարհի թուր երկրներում:⁴⁴ Ենթադրվում է, որ աչքի ուլունքները արաադրվել ևն Եզիպտոսում և Փլունիկիայում⁴⁵, և քացսավում չէ. որ այս եուտաթըր նույն ծագումն ունենա: Մլուր եմալիլը, որը նույնպես թերի է, նախապես իարանարդի ձև է ունեցել (աախտակ II, նկ. 5): Պաեսլունված մասի վրա կլս մի անցք, նկտեելի է նաև մեկ այլ անցքի եեաք: Հավանաբար այս եմալիլը ևս խաչվող անցքեր է ունեցել:

Չար աչքի ազոեցութլան մասին եավաաալիքներ եայտնի եեն թուր ժողովուրդների դիցարանակլսն ընկալումներում և պտեպանվել եեն ազզազրական աարեր ծեսերում և սովորութլներում: Հավատալիքի մասին եենագույն գրավոր վկայութլունը գոնում եենք Խորենացա մա: Պատմերալ Երվանդի մասին, Խորենացին սալելսցնում է. « *Բայց սսեն գերաանդայ՝ ըսա հմայից դժնեայ գոլ ական եայեցուածով. վասն որոյ ընդ այզանալ աչալրջացն սովորութլն անել սպասատրացն արքունի՝ վլնմ որձաքարեայ ունել ընդդլն երաանդայ, և ի եայեցուածցն դժնութլնէ սսեն պայթել որձաքար վիմացն* »:⁴⁶ Դիցարանական պատումը կոնկրեա կերպարի մեջ անձնուվորել է չուր աչքի թացասական ուժի ժողովրդական պաակերացումը:

Բենիամինի դամբարանադաշաից զանվել է նաև եայելի (տախտակ II, նկ. 1), որն ունի կարաաված եզրեր: Հայաստանի եամաժամանակյա եուշարձուներից եայելիներ զանվել եեն Արաաշաաից, Վուդարշապաաից⁴⁷ և Գաոնիից:⁴⁸ Արաաշաաի եայելիները նույնպես թրոնզի թիթեղից եեն, անզուրդ և, քացաոութլամը մեկի, զանվել եեն խիսա քայքայված վիճակում:⁴⁹ Արաաշաաի դամբարաններում եայելիների աոկայութլանն ունի պոշաամոնքալին նշանակութլուն և կապվում է անդրշիրիմյան պատկերացումների եեա:⁵⁰ Հայելի զանվել է նաև Անաշաակից: Բենիամինում պեղված ավելի քան 250 դամբարաններից միայն մի եայելի է զանվել: Դամբարանադաշաում եիմնականամ միջին և ալքաաիկ թալումներ եեն, և ընական է եայելու եզակի լինելը: Նույնիսկ եարուտա թաղումներ ունեցող դամբարանադաշաերում եայելիներ եազվադեպ ևն եանդիպում: Ույզարուկում, որաեղ նույնիսկ եարուտա դամբարաններ ևն պեղվել, եայելիներ զանվել եեն թացաապես միայն քրմութլների դամբարաններից:⁵¹

Իրանում Անաեիաին և Միերին նվիլված աաճարից ևս զանվել եեն եայելիներ, որոնք կսնացի մոաավոր կերպարանք ունեն: Որպես կոթ պաակերված եեն ոաքերը, գլիի վոխարեն ամրացված է եայելու սկավաոակը: Ըստ Գիքշմանի, եայելիները իար-

⁴⁴ Ժ. Խաչատրյան, *նշվ. աշխ., էջ 81*:

⁴⁵ М. Алексеева, *Античные вусы Северного Причерноморья. САИ, вып. 1-12, М., 1978, стр. 46.*

⁴⁶ Մոլոսև Խորենացի, *Պատմութլուն Հայոց, Եր., 1990, Գ II, ԽԲ*:

⁴⁷ Ժ. Խաչատրյան, *նշվ. աշխ., էջ 85*:

⁴⁸ Ж. Хачатурян, *նշվ. աշխ., էջ 97*:

⁴⁹ Ժ. Խաչատրյան, *նշվ. աշխ., էջ 67*:

⁵⁰ Նույն տեղում, էջ 85:

⁵¹ О. Вишняевская, *Културя Сакских племен низовьев Сырдарьи в VII-V в.в. до н. э. Труды ХАЭЭ VIII. М., 1973, стр. 85.*

երդանշում են Անանիային և Միելին:⁵² Միջին Ասիայի արքերը ենթակայրերի պեղումներից հայտնի են հայելին ձեռքին կանացի արձանիկներ:⁵³ Հավանաբար հայելին եղել է կանացի աստվածության արքիբուս, բայց եղել է կապված նաև արևի հետ: Մյուս օգուտն է իստում նաև հայելուն վերագրված՝ գերեզման լուսավարելու հավատալիքը:⁵⁴ Հայելին հավանաբար կապված է ավելի եին հավատալիքի հետ, որի համաձայն հայելուն վերագրվում էր նաև պտղաբերության բարձրացման հատկանիշ: Այս գաղափարի հետ կապվում է հայկական հավատալիքներում հայելուն իգական հատկանիշ և միաժամանակ պտղաբերության ուժ վերագրելը: Ըստ հայկական ժողովրդական հավատալիքների, եթե առկա հատիկի ժամանակ երեխուն հայելի վերցնել, ապա հաջող երեխան աղջիկ էր ծնվելու:⁵⁵ Հավանաբար պտղաբերության հետ է կապվում նաև հայկական հարսանեկան նվագարաններից պարկապուղի վրա հայելի ամրացնելու սովորույթը: Իրանում, կապված հարսանեկան հայելու հետ, կար մի սովորույթ, ըստ որի, եթե այդ հայելին կտրվեր, նշանակում էր հարսի և լիեսայի մահ: ⁵⁶Նման հավատալիք ունեն նաև աաջիկները:⁵⁷ Հույելու կտրվելը չաբազուչակ է համարվում նաև հայերի մոտ:⁵⁸

Կտրված հայելիներ կամ հայելու կտորներ գտնվել են նաև սարմաաակուն դամբարաններից⁵⁹, և ենթադրվում է, թե սարմաաների համար հայելին ունեցել է մոգական նշանակություն, նաև մոգական աղիցություն: Այս իսկ պատճառով էլ հայելին կտրում էին և նոր միայն դնում հանգուցյալի հետ՝ մոգական ուժերի կրողն է և իր վրա կյամ է մարդու պատկերը, որնեն հայելու ախրոջ մահից հետո այն սլիաի կտրվելը: Այսինքն կտրված հայելին իարերդանշում էր մեռած մարդուն: Սարմասուական թարումներում բոլոր հայելիները վնասված են, և ըստ Խազանուլի, դա արվել է հանգուցյալի հոգին ազատելու համար:

Հայելիների բեկորների օգտագործումը ընդորշ է նաև Միրիբին: Հայելիները կտրում էին նպատակադրված, իրար եիշելու համար, հատկապես ամուսնուց, հարագաներից երկար ժամանակով բաժանվելիս:⁶¹ Քանի որ հայելին ունի մոգական ուժ, ամբողջը մասի բաժանելով, հավանաբար մասն իր հետ աանում էր ամբողջի մի մասնիկը, այսինքն իրարից բաժանվող հարագաուները լիտիադարձ կուսլի և ազդեցության մեջ գանվելով, բաժանվելիս էլ պահում էին այդ կապը: Հայելին այդ կապի կրողն էր ու պահողը: Հայելու կտրվելը ախրոջ մահը ենթադրող հավատալիք է շատ ժողովուրդներին մոտ և պտեպանվել Իրանում, նաև աաջիկների և ոուսների մոտ:⁶² Հայելու մոգական ուժի մասին հավատալիքներ կա նաև հայերի մոտ, և հայելու կտրվելը նույնպես աան անդամի մահ է ենթադրում: Ըստ այդմ էլ սլիաի ենթադրել, թե հանգուցյալի աանը հույելին լիակելու հայերի սովորույթը կապվում է մոգական ուժի վտխներգործության շնորհիվ մեռածի պատկերը հայելու մեջ չտպուվարվելու և ողջերին չվնասելու գաղափարի հետ: Հավատալիքը բիսում է մոտ մարդու մահվուն ժամանակ հայելին կտրելու սովորույթից:⁶³ Հայելին վնասելը կամ կտրելը կատուրվում էր հանգուցյալի հոգին ողջերի աշխարհը չուր մատրություններով ներխուժելուց հա պահելու համար: Քունի որ հայելին իր մեջ կրել էր նաև հանգուցյալի պատկերը, ուրենն այն վնասելով, վնասում

⁵² R. G i r s h m a n, *Iran. Terrasses sacrees. Bard - e Nechandeh et Masdjidi Solaiman. Paris, 1976 v.1) page 117-118.*

⁵³ А. Л и т в и н с к и й, *Орудия труда и утварь из могильников Западной Ферганы, М., 1978, стр. 111.*

⁵⁴ M. Loeffler Delachaux, *Le cercle. Gen. 1947, page 313.*

⁵⁵ Ե. Լ ա տ ա յ ա ն, *Հարկալիվերության և գերեզմանների զարգացումը Հայաստանում, «Տեղեկագիր» ՀՍԽՀ Գիտության և արվեստի ինստիտուտի, Եր., 1928, 9, էջ 125:*

⁵⁶ С. Х е д о я т, *Неврангистия. (Предсказательский этно-сворьяк). т. 1, М., 1958, стр. 258:*

⁵⁷ Б. Л и т в и н с к и й, *Նշվ. աշխ., էջ 99:*

⁵⁸ Ղ Ա Ն, *Իմ գրառումներից, Գյումրի:*

⁵⁹ Т. К у з н е ц о в а, *Зеркало в погребальных обрядах Сарматов. СА. 1988, пом. 4, стр. 52-61.*

⁶⁰ А. Х а з а н о в, *Религиозно- магическое понимание зеркал у сарматов СЭ. 1964, ном 3, стр. 91-94.*

⁶¹ А. М а р а к у е в, *Кытайские бронзы из Басаядайски. Томск. 1947, стр. 171.*

⁶² С. Х е д о я т, *Նշվ. աշխ., էջ 253.*

⁶³ Б. Л и т в и н с к и й, *Зеркало в верованиях древних ферганцев. СЭ. 1964, пом. 3. стр.99.*

էր նաեւ հանգուցյալին և դրանով կանխում նրա վերաբարձը: Ծիսակարգը պահպանել և մեզ է հասցրել մոզական գործողության եիմնական գծերը, որոնցում հայելու մահ-ը մախաթդի է ախրոջ մահվանը: Ելնելով վերոնիշյալից, կարելի է ենթադրել, որ հայելին մայատակած դեպքում վնասելը կապված է քաղման ծեսի հետ և ողջերի վրա մոզական ազդեցության հետևանք է: Հայելին, որը ախրոջ արասցալում է պարտնական, հավանաբար դիտվել է նաև որպէս նրա հոգու կրողը և ըստ այդմ էլ վնասվել է ողջերի աշխարհ մեջեցյալի վերադարձը կանխելու համար: Պատահաբար դաշտում, օտարաբայում մեջ գանվալ հարագաաների հետ ետդորդակցվելու համար հայելին դնում էին ջրի մոտ և գաշակութուն անում:⁶⁴ Հեքիաքներում հայելու վիճակի վտվոխութունը՝ խամբելը, նախանշում էր հերոսի վիճակի վատարացումը: Գուշակութուն մեջ հայելին ճնկալվում է որպէս կյանքի և բախաի պայծառութան կամ խամբելու խորերդանիշ:⁶⁵ Այս ամենը իստում է մոզայան մասին, որը բնորոշվում է որպէս կոնտակտոզ ըստ Ֆրեզերի,⁶⁶ կամ պարցիանալ ըստ այլ հեաագոտալների:⁶⁷ Այստեղ գործողութունն ուղղված է ոչ թե անմիջապէս օրյեկտին, այլ նրա վտխարինային և նրա միջոցով՝ արդեն հենց իրեն՝ օրյեկտին: Ըստ ամենայնի, հենց սրանով էլ կարելի է քացարել Բենիամինում և Անուշավանում հայելիների վնասված լինելը: Վնասված հայելին վաստորեն մոզական գործողութան արդյունք է՝ ուղղված ողջերին, և հոգեբանական որոշակի մրնտորան էլ ծնել է նման ծիսակարգը:

Բենիամինի անտիկ դամբարանների աղեկցող որոշ իրերի ծիսական բովսնդակութան վերլուծութունը քույլ է աալիս հգրակացնել, որ ինչպէս ծեսն է նյութականացված, ալնպէս էլ ծիսականացված է ուղեկցուլ նյութը: Դամբարանում հայտնարերված ամեն մի իր որոշակի ծիսական աարրի կրող է: Ունենալով աարրեր ալունքներից սերող ծիսական աարրեր բովսնդակարքան՝ բոլոր իրերը պահպանակի դեր են կաաարել և միաժամանակ նարտակամդված են մի եիմնական գաղավարի՝ վերածնութան ապսեովմանը:

РИТУАЛЬНЫЕ ПРЕДМЕТЫ В АНТИЧНЫХ ЗАХОРОНЕНИЯХ БЕНИАМИНСКОГО МОГИЛЬНИКА

____ Резюме _____

____ Л. Егаян _____

В захоронениях Бениаминского античного могильника 2-5 в.в. нашей эры найдены каменные предметы разных геометрических форм, которые не имеют бытового назначения. В нескольких захоронениях сопро-
вождающий материал частично поврежден или поломан.

При сравнении мифологических, этнографических материалов с данными ритуала захоронений античного могильника показывает, что каждая деталь ритуала, каждый предмет имеет свою функцию и определенную цель в ритуальном процессе. Роль зеркала, каури, астрагала, ритуальных камней различных геометрических форм заключается в предотвращении порчи и злых сил, а весь ритуальный комплекс процесса захоронения подчинен главному – идее возрождения.

⁶⁴ ԴԱՆ, իմ գրառումներից, Աշոցք:

⁶⁵ ԴԱՆ, իմ գրառումներից, Գյումրի:

⁶⁶ Д. Фрезер, Золотая ветвь. М., 1980, стр. 49-60.

⁶⁷ С. Токарев, Сущность в происхождение магии. Труды ИЭ. 1959, стр. 22.